

Отримано: 31.12.2025

Прорецензовано: 06.01.2026

Прийнято до друку: 16.01.2026

email: petro.kulakovskiy@oa.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-6310-717X>DOI: <http://doi.org/10.25264/2409-6806-2026-37-19-35>Кулаковський П. Волинський сеймик у другій половині XVI – першій половині XVII століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : серія «Історичні науки»*. Острог, 2026. Вип. 37. С. 19–35.

УДК: 94(477.41) «1550/1650»

Петро Кулаковський,доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин
Національного університету «Острозька академія»

ВОЛИНСЬКИЙ СЕЙМИК У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ

Повітові сеймики Волинського воєводства виникли в результаті запровадження Другого Литовського статуту 1566 р. Інкorporація Волині разом з Київщиною і Брацлавщиною до складу Корони в 1569 р. посилила значення цього інституту і в соціальному житті регіону, і у його відносинах з центром. Поступово місцевий сеймик став всеволинським; повітове значення зберегли елекційні сеймики, на яких обиралися кандидати на виборні уряди земських ієрархій. Передсеймовий сеймик воєводства обирав шістьох послів на сейм і формулював своє відношення до королівської делегації на шляхетські зібрання в своїх інструкціях послам на сейм. Волинський сеймик у своєму функціонуванні запозичив основні риси коронних сеймиків. Особливою рисою сеймика Волинського воєводства стала наявність у ньому такої соціальної групи як князі. Домінація князів на волинському сеймику тривала до початку 1620-х рр., хоча вже з кінця XVI ст. шляхта активно добивалася рівності з ними, розпочавши творити фракції (політичні угруповання зі спільними колективними інтересами). Реляційні або ж післясеймові сеймики з часу свого виникнення наприкінці XVI ст. відігравали важливу роль в сприйнятті волинським шляхетським соціумом рішень сейму, особливо в контексті ухвалених податків. Значення депутатських сеймиків полягало в тому, що обрані на них депутати могли впливати на перебіг судочинства в Коронному трибуналі. На сеймик в Луцьку орієнтувалися шляхетські з'їзди Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводства. Таким чином формувалися регіональні інтереси українських воєводств.

Ключові слова: сеймик, Волинське воєводство, шляхта, інструкція, ляуда, вибори.

Petro Kulakovskiy

VOLYN DIETINE IN THE SECOND HALF OF THE XVI – FIRST HALF OF THE XVII CENTURY

The county Dietine of the Volyn Voivodeship arose due to the Introduction of the Second Lithuanian Statute in 1566. Incorporation of Volyn with the Kyiv region and Bratslav region into the Crown in 1569 intensified the importance of this institute both in the social life of the region and in its relations with the center. Gradually, the local Dietine became usual across Volyn; county value was preserved by the election Sejmics where candidates for elected governments for Zemsky hierarchies were elected, such as judges, jurisdiction, clerk, and subcommittee. Pre-session Dietine of the Voivodeship elected six ambassadors to the Diet and formulated their attitude towards the royal instruction on noble assemblies in their instructions to the ambassadors Diet. The Volyn Dietine in its functioning borrowed the main features of the Crown Dietines, primarily the Low Polish Voivodeships, or so-called "Burrows". A special feature of the Dietine of the Volyn Voivodeship was the presence of a social group such as princes. The princes held honorable places in the Dietine; They had a priority queue for speeches. Above them were only senators, but they were usually all the same princes. The dominance of princes on the Volyn Dietine lasted until the early 1620s, although from the end of the 16th century the nobility was actively achieving its emancipation, starting to create fractions (political groups) with common collective interests. From the time of the occurrence at the end of the XVI century relational or post-dietine Dietines played an important role in the perception of Volyn noble society of the Diets decisions, especially in the context of taxes. The Dietines of the deputies were regarded by Volyn's nobility as the most important, since the deputies elected at the congress could influence the course of justice in the Crown Tribunal. The nobility has constantly increased the opportunity by borrowing new methods of implementing the Dietines that already existed in the crown. The noble congresses of

Kyiv, Bratslav, and Chernihiv Voivodeships were oriented on the Dietine in Lutsk. Thus, the regional interests of the Ukrainian Voivodeships were formed.

Keywords: *Dietine, Volyn Voivodeship, Nobility, Instruction, Lauda, election.*

Питання самоврядування українського нобілітету, зокрема волинського, в другій половині XVI – середині XVII ст. викликало тривалу дискусію в науковій літературі та дотичній до неї публіцистиці. Найбільш оптимістичний погляд пропонує вважати це самоврядування елементом опорного каркасу демократичності тодішньої Речі Посполитої, стверджуючи, що вона де-факто була трисуб'єктною федерацією, а відтак не чим іншим, як своєрідною формою реалізації української державності. Більш консервативна позиція полягає в трактуванні Речі Посполитої як шляхетської держави, яка ігнорувала інтереси українського (руського) етносу, асимілюючи його провідну верству, яка й сама виявилася нездатною реалізувати свої лідерські претензії, потерпівши як соціальна група руського народу історичне фіаско. Щоб дати відповідь на це питання слід докладно простежити не лише ідеологічні цілі нобілітету, їх еволюцію, але й розвиток його самоврядних інституцій. Центральне місце серед цих інституцій займав шляхетський сеймик, який не лише являв собою структурний елемент системи річпосполитського парламентаризму, але й виступав репрезентантом регіональних інтересів шляхти. Оскільки джерельна база функціонування волинського сеймику є найбільш повною серед сеймиків українських воєводств, тому варто розпочати аналіз саме з цього сеймика, який одночасно і представляв регіональні інтереси, і володів значною долею специфіки, яку не можна поширювати на аналогічні шляхетські установи інших інкорпорованих воєводств.

Метою цієї статті є відтворення механізму функціонування та еволюції повноважень сеймика Волинського воєводства другої половини XVI – середини XVII ст. з його загальними й специфічними рисами.

Завдання цілісно дослідити діяльність волинського сеймика за вказаний період ставив перед собою польський дослідник Кароль Мазур [60]. І дійсно волинський сеймик займає центральне місце в його монографії. Однак певна «розмитість» об'єкту дослідження, коли Автор поряд волинським, звертає періодичну увагу на київський і брацлавський сеймики, не дозволила чітко визначити йому роль і значення для місцевої шляхетської спільноти. Інші дослідники (Микола Крикун, Генрик Літвін, Наталя Старченко [4; 7; 8; 18–20]) зробили цінний внесок у вивчення волинського сеймика, але окремо взятих з'їздів чи певних хронологічних відрізків вказаного періоду. Спробу дати узагальнену картину функціонування сеймика руських і українських воєводств зробив Олексій Вінниченко [14, с. 101–179]. Втім подібний підхід неминуче породив опис універсальної моделі цієї інституції, що не завжди працювала у волинській парламентській практиці. Загалом перелік праць, присвячених волинському сеймику (до 2018 р.) від часу його виникнення до 1648 р. подав у бібліографії парламентаризму на українських землях Віталій Михайловський [10].

Шляхетський сеймик [10, с. 152–154], що виник і оформився як інституція у Великопольщі на переломі XIV і XV ст. [59, s. 17], у державно-політичну систему Великого князівства Литовського був запроваджений Другим Литовським статутом. Прототипом майбутнього волинського сеймика власне литовського зразка виступав сейм Волинської землі, який став своєрідною «кузницею» майбутнього «політичного народу» – шляхти [12, с. 127–150]. При цьому слід відзначити дві кардинальні відмінності між регіональними сеймами і шляхетськими сеймиками. По-перше, регіональні сейми були інституціями, які відображали інтереси можновладства – князів і, меншою мірою, панів. Натомість, сеймики в своїй перспективі мали стати з'їздами рівноправної шляхти. І хоча, в дійсності так ніколи не стало, але декларація рівності мала надважливе соціальне значення. По-друге, якщо сейм діяв у масштабі всієї землі, то базовою територією для функціонування сеймика проголошувався шляхетський судово-адміністративний округ – повіт. На території Волині знаходилося три таких повіти: Луцький, Володимирський і Кременецький. Відповідно до цього у кожному повіті стали скликатися сеймики.

На сеймі кін. 1566 – поч. 1567 рр. на прохання волинських послів король Сигізмунд Август дозволив скликати всеволинський сеймик – почергово в Луцьку, Володимирі і Кременці. Однак, це рішення мало одноразове застосування і волинські сеймики залишалися ще деякий час повітовими. Лише в 1576 р. за наполяганням послів волинської шляхти краківський сейм постановив, що надалі повинні відбуватися саме загальноволинські сеймики в Луцьку [4, с. 196]. Деякий час в інструкціях посла на сейм зазначалося їх повітове представництво. На сеймі 1593 р. Луцький повіт представляли

кн. Олександр Острозький та луцький підкоморій Ян Харленський, Володимирський – володимирський земський суддя Анжей Заленський і Андрій Гулевич, Кременецький – кременецький земський суддя Ян Жабокрицький і Гаврило Гостський [51, к. 172].

Волинський сеймик являв собою добровільне зібрання шляхти цілого воєводства чи окремих повітів і виконував подвійну політичну роль: по-перше, був підставовою інституцією місцевого шляхетського самоврядування; по-друге, виступав головним механізмом участі шляхти в політичному житті держави [59, s. 15]. Сеймик був переважно представницьким органом; у звичайній ситуації в державі жодної адміністративної влади на місцях чи в сфері судочинства він, як правило, не мав [61, s. 119].

До 1578 р. в українських воєводствах діяли лише передсеймові та виборні (елекційні) сеймики. На перших обговорювалися питання загальнодержавного життя, в першу чергу оборони, податків, прохань до центральної влади, контролю за дотриманням центром прав і привілеїв шляхти. Тут обиралися послы на сейм: по два від кожного судового повіту. Виходячи з цієї норми Волинське воєводство делегувало на сейм шість послів. Виборні сеймики визначало коло кандидатів, з яких монарх призначав одного на відповідний уряд земського суду.

Зі створенням в 1578 р. трибуналу як вищої шляхетської судової інстанції стали скликатися депутатські сеймики. На них шляхта обирала депутатів – членів трибуналу. З 1591 р. увійшли в практику звітні (реляційні) сеймики, де послы доповідали про роботу сейму і про свою участь в його роботі. Раніше це здійснювалося на зібраннях шляхти, що мали місце під час років (сесій) земських судів [4, с. 415–416].

Під час безкоролів'я діяли каптурові сеймики, які концентрували на цей період всі функції управління воєводством. Оскільки на сеймах вирішувалося питання розміру й ухвалювався збір податків із частковим делегуванням із 1620-х рр. такого права місцевим сеймикам, то поступово вони набули господарських повноважень. Спочатку це вирішувалося на реляційних сеймиках; згодом з'явилися зібрання шляхти, де розглядалися подібні питання [59, s. 16]. На них також обирали комісарів, делегованих до скарбового трибуналу. Всі сеймики могли продовжувати свої засідання і такі з'їзди називалися засіданнями з лімітації.

Передсеймові сеймики скликалися за королівськими універсалами, що склалися у королівській канцелярії. Король і його оточення намагалися скликати сеймики різних воєводств в один день, щоб уникнути маніпуляцій шляхом їх відвідування активними шляхтичами [62, s. 43–45]. На місцях (у воєводствах, повітах) універсали розмножували і виголошували. Їх прагнули відіслати до гродських канцелярій так, щоб сеймики могли відбутися за два-три тижні перед початком сейму. Відомо, що у Володимирі наприкінці 1620-х рр. з королівського універсалу в гродській канцелярії робили чотири копії. Засвідчували їх гродською печаткою й прибивали кожну з копій, відповідно: на воротах брами Володимирського замку, на дверях соборної церкви, домініканського костелу, міської ратуші. Таким чином, публікували універсал [38, арк. 768 зв. – 769 зв.]. За подібним принципом і у відповідних місцях відбувалася публікація універсалу в Луцьку й Кременці. При цьому слід відзначити, що число копій, яке виготовлялося в Луцьку як воєводському центрі, могло бути більшим. Владислав Чаплінський писав про відчитання тексту універсалу з амвону церкви чи костелу, що виглядає цілком логічним, зважаючи на неграмотність частини шляхетського загалу. В окремих випадках публікація наступала внаслідок так званого «відсурмлення» універсалу чи оголошення під звуки сурм під час торгових днів [55, s. 220].

До універсалів додавалися опечатковані листи до сенаторів і відкриті до заможної шляхти [59, s. 40]. На думку А. Павіньського, листи відсилалися з канцелярії за два місяці перед сеймом так, щоб сеймики могли відбутися за 6-3 тижні до початку сейму [61, s. 74–75]. Перед сеймом 1643 р., який мав відкритися 12 лютого, листи до більших і менших сенаторів, а також коронних урядників, що мали бути присутніми на сеймі, розсилалися ще в жовтні 1642 р. [50, s. 307–311]. Але часто вони й запізнювалися. Працівники королівської канцелярії час від часу скаржилися, що вони не в силі так швидко виготовити потрібну кількість листів [41].

За своїм змістом листи відрізнялися залежно від групи отримувачів. Сенатори отримували листи, де рекомендувалося дотримуватися пунктів, викладених в королівській інструкції на сеймики; особлива увага приділялася питанням оборони та її фінансового забезпечення. Місцевим урядникам пропонувалося сконцентрувати свої зусилля на ухваленні збору податків, які б дозволили виплатити борг війську [50, к. 307–311]. Старости за посадою мали займати прокоролівську позицію. Земські

урядники отримували звернення з проханням прибути на сеймик, щоб визначити свою поставу щодо пунктів королівської інструкції.

Листи, що надсилала канцелярія до окремих повітів воєводства, об'єднувалися в три фасцикули (пакели): відповідно – до старост луцького, володимирського і кременецького. Луцький староста отримував пакет з 36 листів до шляхти, володимирський і кременецький – по 24. У разі відсутності старости пакет вручався підстарості. Окремо надсилалися іменні листи: до більших сенаторів (воєводи й луцького біскупа), меншого сенатора (волинського каштеляна), трьох старост (луцького, володимирського, кременецького), дванадцяти земських урядників кожного з повітів (підкоморія, хорунжого, судді, стольника, ловчого, підсудка, підчашія, мечника, скарбника, підстоля, писаря, військового). Насправді, до урядників Луцького повіту (включаючи загальноволинських) канцелярія мала надіслати 13 листів; пропущений чашник. Натомість, до урядників Володимирського і Кременецького повітів – по 5 (підкоморія, судді, підсудка, писаря, військового); інших земських урядників там в досліджуваній період просто не було [68]. До цього канцелярія додавала шість листів з віконцями на кожен повіт, адресованих до найбільш авторитетних шляхтичів. Таким чином, Волинське воєводство отримувало 131 лист [56, s. 91]. Для порівняння перед сеймом 1576 р. у Торуні на Волинь з канцелярії було відправлено всього п'ять листів: два – до сенаторів (воєводи і каштеляна) і три до старост: луцького, володимирського і кременецького [72, s. 50]. Очевидно, що за менш, ніж століття, обсяг передсеймового діловодства зріс в десятки разів.

До повітових центрів універсали й листи доставляли королівські коморники. Вони ж вручали частину іменних листів (сенаторам напевно, а урядникам, якщо ті перебували в місті – локації гродського уряду). Коморники витрачали приблизно тиждень, щоб доставити універсал та листи до трьох волинських гродів. Так, наприкінці травня 1641 р. королівський коморник Андрій Заклика відвіз документацію спочатку до Володимира, потім до Луцька й Кременця. У Кременці він був 28 травня, де в гроді облятував універсал на скликання волинського сеймика 9 липня в Луцьку (сейм мав розпочати свою роботу 20 серпня). Місцевий возний після цього мав провести процедуру публікації й оголошення універсалу. Листи коморник передав старостинським урядникам. Старості наказувалося заповнити не титуловані листи до шляхтичів і забезпечити їх доставку адресатам. На А. Заклику ще був покладений обов'язок доставити якісь листи чи документи польному коронному гетьману Миколаю Потоцькому в Гусятин. Його спроба отримати підводи до Гусятина в Якуба Понятовського, державці королівщин Романівка, Могильниця та ін., наштовхнулася на відмову володільця, на що коморник протестував у Кременецькому гроді [25]. 30 травня Заклика вже був у Луцьку. Повертаючись до Варшави, він переночував з четверга (30) на п'ятницю (31 травня) в одній з луцьких господ. За версією міських шафарів Павла Демковича й Лаврина Кравця, коморник маючи достатньо їсти й пити, взявши підводу з чотирма запряженими в неї кінями, погрожуючи обухом, вимагав у них ще й ще наливати горілку й вино. Коли шафарі без наказу бурмиистра напої давати не хотіли, то він наказав привести до нього бурмиистра. Після приходу останнього А. Заклика наказав надати йому шістьох коней, що суперечило підводному листу, де вказано було лише двоє. Також коморник вимагав у бурмиистра атестацію про перебування в місті не тиждень, а декілька днів з переліком отриманого за ці дні отримав. Зрештою, бурмиistrz задовільнив вимогу коморника. Але останній «кидав» (імітував сплату) 20 грошів спочатку шафарям, потім господині помешкання. Одночасно наказав готувати собі обід з курчат і каплунів з лимонами й оливками, цим виявляючи бажання затриматися у господі ще на ніч. Візники, що мали везти коморника з Луцька, вже хотіли повернути гроші шафарям. Заклика зрештою сів на колясу, не взявши ні хліба, ні вівса для коней, погрожуючи шафарям позовом у задвірному суді. Останні, заплативши перевізникам через р. Стир плату за переправу коляси з коморником, викликали возного Яна Пухальського з двома шляхтичами, освідчили їм ситуацію [34, арк. 45–48]. Як демонструє цей випадок, доставка універсалу й листів до волинських гродів часто супроводжувалася конфліктами королівських урядників з міською адміністрацією.

Обов'язок розповсюдження інших листів покладалася, як вже зазначалося, на старосту, в разі його відсутності – підстаросту. Доставляли ж листи до адресатів переважно возні. У разі важливості певних шляхтичів вручення їм листів могло доручатися найбільш авторитетним представникам шляхетського стану в воєводстві.

Порядок засідання передсеймового сеймика в основних рисах визначився в кін. XVI ст. Перед засіданням шляхта мала відвідати службу божу. З огляду на конфесійну строкатість волинської шляхетської корпорації можна припустити, що католики відвідували кафедральний костел,

православні – соборну церкву; протестанти взагалі могли ігнорувати цей вступний ритуал до проведення сеймика. Олексій Вінниченко припускає, що православна й протестантська шляхта під час меси перебувала в костелі, але участі в службі не брала [14, с. 107]. Сеймик відкривався найвищим присутнім урядником: або місцевим католицьким біскупом, або одним з вищих урядників воєводства (воєводою чи каштеляном). За його пропозицією присутні обирали голову сеймика – маршалка, якого інколи називали директором. Відкривач сеймика вручав йому маршалківську «ласку» (жезл). Як дослідив А. Павіньський, початково маршалком сеймика автоматично ставав найстарший за рангом сенатор – учасник зібрання, а з 1572 р. ця посада стала виборною [61, s. 78]. На сеймику Волинського воєводства маршалок як виборна особа, на думку К. Мазура, з'явився лише на початку XVII ст. [60, s. 94–95]. Разом з тим, виконання Дем'яном Гулевичом повноважень маршалка на антиунійному соборі в Бересті наприкінці 1596 р. могло б свідчити на користь виникнення цього інституту на волинському сеймику вже наприкінці XVI ст.

Сеймикові партії (факції) вели запеклу боротьбу за цю посаду, бо вплив маршалка на перебіг засідання й вибори послів був значним. Він керував засіданнями, надавав слово його учасникам, узгоджував і писав кінцеву ухвалу сеймика. Особливо важливо це було при укладенні інструкції послам на сейм. Протистояння факцій на сеймику органічно знімало однастайність при обранні маршалка; коли у др. пол. XVII ст. вимога однастайності стала нормою, це призводило часто до зривання сеймиків [61, s. 78; 60, s. 95]. У разі відсутності маршалка шляхетське зібрання не могло конституюватися як сеймик, а вважалось приватним з'їздом [67, s. 55]. Представники прокоролівського табору намагалися забезпечити обрання маршалком свого прибічника, оскільки це полегшувало узгодження шляхетських вимог, втілених в інструкцію, з положеннями королівської леґації на передсеймові сеймики. Для сеймикуючої шляхти більш важливим було обрання маршалком рівновіддаленого від ворогуючих (прямо чи приховано) факцій шляхтича, але з авторитетом серед одних і інших. Зокрема, на володимирському депутатському сеймику 1617 р. свої пропозиції на посаду маршалка висунули кн. Олександр Заславський (факція, орієнтована на кн. Януша Острозького) – володимирського земського суддю Юрія Овлочимського; їх опоненти (кн. Юрій Чарторийський та Линевські) – когось іншого. Ситуацію намагався залагодити близький до королівського двору Альбрехт Станіслав Радзивілл, який запропонував кандидатуру володимирського підкоморія Романа Гостського. Однак більшість шляхти не погодилася з жодною з пропозицій, обравши маршалком Михайла Хрінницького [45, s. 294–296]. Конфлікт з кровопролиттям, що мав місце на луцькому передсеймовому сеймику 1641 р., також мав стосуватися питання обрання маршалка, бо стався на початку його роботи. А. С. Радзивілл відзначив поранення кількох учасників, а кн. Владислав-Домінік Заславський знайшов прихисток від агресивних опонентів в сакристії [63, s. 251].

Маршалками, як правило, обиралися знані парламентарі. Так, у 1630–1640-х рр. представники князівської родини Четвертинських (Григорій, Миколай, Захар) не менше семи разів отримували маршалківський жезл. Часто виконували обов'язок директора волинського сеймика відомі політики кн. Юрій Пузина, Андрій Линевський, Юрій Чаплич Шпановський, Габріель Гулевич.

Після обрання маршалка в коло зібраної шляхти вводили королівського посланця – леґата, який доводив до відома шляхти зміст королівського послання до сеймиків – леґації, виготовленої в королівській канцелярії. Леґата король обирав з осіб, що здатні були презентувати його послання в максимально вигідному світлі. У 1576 р. королівське послання доставив тоді ще на луцький сеймик королівський писар і секретар Василь Древинський [72, s. 50]. У 1622 р. леґацію на волинському сеймику представляв Адам Кисіль, який таким чином розпочинав свою тривалу політичну кар'єру [60, s. 132]. У леґації подавався перелік питань, що мали розглядатися на черговому сеймі. Шляхта мала висловити свою позицію щодо цих питань й на цій основі укладалася інструкція. Також зачитувалися листи, адресовані шляхетському зібранню, які переслідували мету впливу на його позицію. Найчастіше такі листи писав коронний гетьман. 9 грудня 1636 р. Станіслав Конецпольський написав листи на сеймики про татарську загрозу з метою інформування про це послів та включення відповідного пункту в інструкцію [58, s. 339–343]. Часами звернення до сеймика отримувало відповідь від зібрання, як у випадку волинського сеймика в 1621 р. великому гетьману литовському Янові Каролію Ходкевичу щодо затримки в зарплаті війську, зібраного на Хотинську війну чи володимирського сеймика від 14 вересня 1638 р. коронному гетьману Станіславу Конецпольському стосовно виділення коштів на утримання армії [60, s. 119; 58, s. 512]. Звернення коронних достойників до волинського

сеймика почастишали з 1620-х рр., коли визначення обсягу збираних податків все більше делегувалося з сейму до регіональних представницьких інституцій шляхти.

Потім розпочиналася дискусія. Присутні виголошували промови – воти. У першу чергу це робили сенатори згідно місця в Сенаті. Найвище місце в Сенаті займав луцький католицький біскуп, нижчі місця посідали волинський воєвода й каштелян. Часами цей порядок міг порушуватися сенаторами з інших воєводств, які мали «осілість» на Волині. Їх виступи, а інколи навіть присутність, могли впливати на результати засідань [14, s. 121]. Регіональна специфіка полягала в тому, що місцеві князі мали виступати після сенаторів. Як правило, головні княжата займали сенаторські або надвірні чи земські уряди, тому їх вота «розчинялися» серед представників відповідних страт. Князі ж «повітові», на відміну від «головних», виявляли незначну активність на сеймиках. Далі маршалок надавав право голосу земським урядникам, як наприклад, волинському ловчому Андрієві Кашовському на сеймику в Луцьку 1639 р. [49, s. 73–76], зрештою представникам безтитольної шляхти. Якогось встановленого регламенту для виступаючих не існувало. Насправді вота тривали відносно недовго; головний наголос робився на лобіюванні інтересів королівського двору або представленню позиції окремих факцій. Промови парламентарів конспективно фіксувалися секретарем маршалка. Після завершення дебатів за пропозицією маршалка шляхта мала одностайно обрати послів на сейм [4, s. 421; 59, s. 57–59; 67, s. 67; 61, s. 79]. Така норма II Литовського статуту залишалася актуальною для Волині протягом всього досліджуваного періоду [21, s. 45]. Насправді, оскільки одностайності досягти було практично неможливо, на волинському сеймику, як і передбачали конституції сеймів 1611 і 1613 рр., вибори послів забезпечувалися більшістю голосів. Якогось певного кворуму для голосування не передбачалося [61, s. 79]. Впроваджувалися законодавчі обмеження щодо обрання послів на сейм. За конституцією 1601 р. послом не міг бути обраний шляхтич, що брав участь у судовому процесі. Конституція 1616 р. заборонила одночасне виконання функцій посла на сейм і депутата на Трибунал. Конституціями 1631 і 1633 рр. під число шляхтичів, які не могли представляти свій повіт на сеймі, підпали спочатку поборці, що мали заборгованість перед Скарбом, а згодом всі поборці безумовно [14, s. 134].

Найчастіше сеймик працював один день, що зумовлювалося труднощами розквартирування прибулої шляхти, а також її бажанням зменшити витрати на дорогу й перебування в Луцьку. Принагідно слід відзначити, що заможні князі й шляхта мали свої двори або в Луцьку, або неподалік міста. Так, брацлавський воєвода О. Заславський мав двір у приміському селі Гнідава, де приймав своїх прибічників і обговорював майбутні сеймикові справи [48, s. 74]. Траплялися випадки й тривалішої роботи сеймиків. У березні 1593 р. волинський передсеймовий сеймик розпочав свою роботу 23 березня, у вівторок, й тривав ще два дні – середу й четвер [22, s. 352]. Волинський передсеймовий сеймик 1647 р. розпочав свою роботу 11 квітня, а завершився лише на сьомий день (18). Причиною цього стала суперечка між православними шляхтичами щодо наступника Петра Могили на уряді київського митрополита [64, s. 15; 14, s. 113].

Сеймики проводилися в костелах, часто кафедральних. Це мало позитивно впливати на поведінку присутніх [59, s. 41–42]. Костели також обиралися як місце для проведення сеймиків з погляду на їх можливість вмісти великої кількості шляхти [61, s. 68]. «Звиклим місцем» для проведення передсеймового сеймика вже в 1593 р. був луцький кафедральний костел. Альтернативним місцем зібрання шляхти у випадку «роздвоєння» сеймика виступав Луцький замок [22, s. 348–349; 14, s. 117]. Принагідно слід відзначити, що люблінський сеймик до початку XVII ст. відбувався в люблінському королівському замку [67, s. 132]. Свого часу Микола Крикун припустив, що, загальноволинський сеймик до 1596 р. відбувався у луцькому кафедральному соборі, далі – у луцькому кафедральному костелі [4, s. 421]. На сьогодні подібна гіпотеза свого підтвердження не знаходить. У 1624 р. з огляду на поширення у воєводстві епідемії передсеймовий сеймик відбувся у Жидичинському монастирі, який перебував тоді у віданні уніатів [60, s. 94]. Головну роль у виборі місця засідання відіграла близькість монастиря до Луцька.

Часами сеймик міг «роздвоюватися», як, наприклад перед сеймом 1585 р. Тоді засідання сейму запізнилося з огляду на необхідність визнання легітимності одного з двох посольств від Волинського воєводства. Одне з них представляло інтереси «можних», а інше – інтереси шляхти. Посольська ізба, що була налаштована прошляхетськи майже завжди, визнала легітимними послів від волинської шляхти [8, s. 479–480]. Здається, відсторонення представників «можних», в тому числі князів О. Пронського і Я. Збарзького, можна оцінити як повне фіаско волинської князівської верстви

й шляхетський тріумф. Однак, не все так однозначно: серед шести визнаних послів на сейм принаймні троє (Василь і Дем'ян Гулевичі, Василь Павлович) входили до близького кола кн. В.-К. Острозького. Тобто те, що для обсерваторів й учасників сейму виглядало як протистояння між князями й рядовою шляхтою, насправді могло бути боротьбою князів за щонайбільше представництво «своїх людей» серед послів. Опосередковано це підтверджується подвійним обранням послів перед сеймом 1593 р. Відомо, що це стало наслідком жорсткого протистояння партії кн. Василя-Костянтина Острозького й прибічників коронного канцлера Яна Замойського на чолі з волинським каштеляном Михайлом Мишкою Варковським і луцьким старостою Олександром Семашком. Формально причиною «роздвоєння» стала поява на сеймику шляхти з озброєною свитою [19, с. 267–268; 60, s. 100]. Вальний сейм відреагував на цю подію виданням конституції в 1601 р. про гарантії безпеки сеймиків на Волині шляхом заборони прибуття на них озброєних почтів [70, s. 59]. Відтак лише з появою у волинської шляхти й панів «даху» на королівському дворі з'явилися шанси часами успішно протистояти князівському диктату.

Участь у роботі сеймика міг взяти будь-хто з шляхти, в т.ч. і неосілі, навіть члени магнатських клієнтел. Обов'язковою ця участь не була. На рубежі XVI–XVII ст. на сеймиках збиралося 100–200 осіб, що становило невелику частку шляхти, яка мала право сеймикування [4, с. 422; 66, s. 133]. На загальноволинському каптуровому сеймику, що ухвалив інструкцію 3 червня 1632 р., були присутніми 201 особа, з них: 1 сенатор, 21 урядник Волинського, 2 – Київського, 1 – Люблінського воєводства, 1 – Мозирського, 1 – Городельського повітів [1, с. 173–180]. На передсеймовому сеймику Волинського воєводства, який тривав з 7 по 9 січня 1642 р., як повідомляє А. С. Радзивілл, число учасників (луцький біскуп, волинські воєвода й каштелян, земські урядники й «немала лічба шляхти») сягало до 150 осіб [63, s. 289]. Представники інших верств (духовенство, міщани, євреї, військові) на сеймиках були відсутні, але мали своїх лобістів серед шляхти [14, с. 119]. Захист інтересів духовенства обумовлювався фактом шляхетського походження майже всієї еліти Православної й Унійної церков. Теж саме можна сказати й про військових. Інша мотивація виникала в учасників сеймика стосовно міщан і євреїв. Міщанські й єврейські громади фінансово впливали на шляхту, обумовлюючи питання, щодо яких слід було клопотатися на сеймі. Стосовно міщан таке правило не було універсальним. Якщо пункти інструкцій стосувалися стану замкових укріплень, то в їх покращенні була зацікавлена й шляхта. У замку розміщувалися інституції шляхетського самоврядування; замки давали захист нобілітету в надзвичайних ситуаціях.

Постанови волинських передсеймових сеймиків акумулювалися в документах, іменованих інструкціями. Їх вручали послам, відправленим на сейм. Інструкціями визначалася позиція послів з легаційних чи нелегаційних питань. Складалися інструкції маршалком та визначеними сеймиком особами за присутності місцевих сенаторів. Інструкція не зобов'язувала послів повністю дотримуватися її змісту. І це принципово відрізняло земських послів Речі Посполитої від, наприклад депутатів до Генеральних Штатів у середньовічній Франції, які мали імперативний мандат. Однак, шляхта в Речі Посполитій намагалася змінити подібну ситуацію і здійснювала спроби провести на сеймах рішення, які б передбачували необхідність складення послами присяги на сеймику на предмет дотримання вимог інструкції або запровадження кримінальної відповідальності у разі відступу від змісту інструкції [66, s. 135]. Інколи присяги таки складалися послами [67, s. 71], але навряд чи це сприяло реалізації на сеймах всіх сеймикових вимог. Символічний характер мало внесення шляхтою до гродських книг протестацій на сеймові рішення, що протирічили сеймиковій інструкції [66, s. 136].

Микола Крикун писав, що до 1607 р. інструкції на території інкорпорованих воєводств писалися руською мовою, пізніше польською [4, с. 424]. Остання зафіксована нами руськомовна інструкція волинського сеймика датована березнем 1598 р. [52, k. 15–18 v.]. Для переходу на польську мову були іманентні й прагматичні причини. Іманентна полягала в розвитку колонізаційних процесів у середовищі волинської шляхти. Основна прагматична причина полягала в необхідності ширшого доступу шляхти до текстів інструкцій, полегшенні в укладенні сумаріїв усіх інструкцій на сейм для ознайомлення короля і його оточення.

Після укладення інструкція тричі читалася перед сеймикуючою шляхтою. Під час читання кожний шляхтич міг подати свої пункти і домагатися їх поміщення в інструкції. У дійсності цього всіляко уникали, а протестації (індивідуальні чи групові) щодо окремих пунктів оголошувалися «неважними» [60, s. 100]. Кінцевий варіант інструкції маршалок подавав до облятування в гродські

книги, чим сеймова постанова набувала юридичної сили. Процес фіксації інструкцій у гродські книги у Волинському воєводстві розпочався з 1607 р., у часи Сандомирського рокошу.

Існувала певна неформальна ієрархія сеймиків. Для інкорпорованих воєводств (Київського, Брацлавського, а також Чернігівського) роль «преднейшого» відводилася саме сеймику Волинського воєводства [5, с. 122]. Прояв подібного регіоналізму на королівському дворі, м'яко кажучи, не вітався. У королівських універсалах вказувалося, що генеральний сеймик для шляхти Волинського воєводства має відбуватися в Новому місті Корчині Сандомирського воєводства [28, арк. 747 зв. – 748 зв.; 35, арк. 1563 зв. – 1565]. Там волинські послы були присутніми вже в 1600 р. [42].

У 1591 р. сейм видав конституцію «Złożenie zjazdow po seymie», якою впроваджувалися післясеймові сеймики. На них шляхта заслуговувала звіти сеймових послів, ухвалювала рішення на предмет виконання сеймових постанов і обирати безпосередніх виконавців цих рішень – поборців, ротмістрів, комісарів тощо. Станіслав Плаза виділив три різновиди післясеймових з'їздів: реляційні, «ухвальні» і виборчі [62, с. 50]. Подібний підхід стосовно реляційних сеймиків Волинського воєводства слід розглядати критично: часто ці функції суміщалися в їх роботі. Відомо, що на Волині вони були запроваджені з певним запізненням: наприкінці XVI ст. реляційні сеймики суміщалися з депутатськими. З часу рокошу М. Зебжидовського відбувся остаточний поділ цих видів сеймика.

Термін скликання реляційного сеймика визначався сеймовою ухвалою, яку, як правило, потверджував королівський універсал. Скликалися ці сеймики в разі потреби для ухвалення податкових і військових рішень, зокрема у тих випадках, коли послы отримували обмежені повноваження, наприклад на визначену кількість поборів, а сейм ухвалював більше [62, s. 53; 14, с. 149].

На реляційних сеймиках перед шляхтою звітували сеймові послы. Еліта воєводства виявляла зацікавленість у цих звітах, тому проведення реляційних сеймиків поступово стало обов'язковим, навіть коли сейм завершувався без ухвал. На цьому сеймику розглядалося питання збору податків, визначених сеймом до затвердження «братією», тобто шляхтою. Тут обиралися поборці, на яких покладався обов'язок їх збору [30, арк. 692–692 зв.]. Часами, коли шляхта висловлювала незгоду з якимись сеймовими конституціями, з реляційного сеймика могли відправлятися послы до короля. Подібне мало місце коли на реляційному сеймику в Луцьку 13 квітня 1635 р. волинська шляхта відправила до короля з інструкцією волинського ловчого Андрія Кашовського і Лукаша Гулевича [29, арк. 277–277 зв.]. З реляційного сеймика, який відбувся 26 березня 1642 р., до короля відправлялися володимирський війський Філон Єловицький і Генрик Кашовський. Вони отримали креденс, в якому містилася вимога забезпечити уведення у володіння мастностями Перемишльської єпархії Сильвестра Гулевича-Воютинського [35, арк. 357–360]. Тобто якщо претензії стосувалися одного питання, то посланці отримували креденс, якщо декількох – то інструкцію.

Реляційний сеймик по сейму 1643 р., який розпочався 28 квітня, проходив дуже бурхливо. Причиною всьому стало ухвалення конституції про стягнення з воєводств затриманих податків. Волинське воєводство з подимного податку 1642 р. мало віддати на зарплату війську 22 тис. 880 злотих [71, s. 53]. Частина шляхти платити податки не бажала й доклала зусиль, щоб зірвати сеймик. Альбрехт Станіслав Радзивілл писав, що не без його втручання маршалком зібрання став волинський стольник Самуель Долмат Ісайковський, який користувався довір'ям обох сторін (йшлося про факції Г. Четвертинського та А. Линецького). Вибір маршалка тривав довго, відтак на сеймику 28 квітня лише встигли відбути вота – виступи сенаторів та урядників. Обидві факції погрожували маршалку вбивством, якби він не відмовився від підтримки королівської лінії. Регалісти вирішили в разі перемоги на сеймику антикоролівської позиції укласти лист з підтримкою рішення про сплату затриманих податків. Від 11 до 16 години 29 квітня тривала дискусія, супроводжувана раціями, погрозами й голосним галасом. Коли регалістам майже вдалося переконати опонентів про необхідність ухвалення відповідної декларації, на сеймику виступив, обстоюючи шляхетське право на вільність, чернігівський хорунжий Габріель Гулевич. Якимось дивом вдалося уникнути збройного конфлікту й сторони досягли згоди, ухваливши постанову з подякою Владиславу IV [63, s. 358–359].

Елекційний сеймик скликав воєвода. У першій половині XVII ст. він видавав два універсали: один – руськомовний, інший – польськомовний. Далі універсал вписувався до гродських книг [46, s. 446]: перевага віддавалася укладеному польською мовою. У Луцьку вже в 1580 р. елекційний сеймик проходив у кафедральному костелі [22, с. 170]. У 1640-х рр. у Володимирі, принаймні, частина елекційних і депутатських сеймиків відбувалися в Успенській соборній церкві, що належала

уніатам [11, с. 268–270]. У Кременці «звиклим» місцем для проведення елекційних сеймиків був місцевий католицький костел [26, арк. 81].

На елекційному сеймику збиралася шляхта повіту, для обрання чотирьох кандидатів на вакантні земські уряди судді, підсудка і писаря. Їх відрекомендували королю, який номінував одного з них на відповідну посаду. Виняток певний час становили підкоморії. Попри прохання шляхти Великого князівства Литовського на Віленському сеймі 1565–1566 рр. про виборність цього урядника на сеймику, король Сигізмунд Август залишив за монархами право призначення підкоморіїв і лише конституція краківського сейму 1588 р. визначила, що номінація на цей уряд має бути такою ж, як і щодо членів земського суду [3, с. 610–611]. Часами чотири кандидати подавалися воєводою та наближеною до нього шляхтою. Так, після смерті володимирського земського підсудка Павла Шпаковського волинський воєвода Олександр Чорторійський декілька разів повідомляв князів і місцеву шляхту про необхідність проведення сеймика. Адресати воєводи або ігнорували його запитання, або не могли дійти до згоди на самому сеймику. Як наслідок, воєвода з володимирським і берестейським владикою Феодосієм, великокнязівським маршалком Петром Богдановичем Загоровським та деякими осілими в повіті шляхтичами обрали чотирьох електів з-поміж присутніх на зібранні. Один з них – Гаврило Яковицький, 28 вересня 1568 р. був королем номінований на уряд володимирського земського підсудка [15, л. 31–31 об.; 6, с. 509–510]. Як вважав І. Лаппо, шляхта Володимирського повіту не випадково бойкотувала скликання елекційного сеймика. В інструкції своїм послам на гродненський сейм 1568 р. володимирська шляхта просила скасувати привілей на володимирське земське суддівство для Богдана Костюшка Хоболтовського, який не був поданий сеймиком, а виблагав собі привілей у короля; натомість, пропонувала номінувати на уряд одного з поданих ними чотирьох електів [68, с. 116; 6, с. 511]. 15 липня 1568 р. Сигізмунд Август повідомив володимирську шляхту, що він свого рішення не змінить і Б. Костюшко Хоболтовський залишиться при уряді [9, с. 194–195; 6, с. 511].

Два безкоролів'я (1572–1574 та 1574–1576 рр.) остаточно утвердили права шляхти на подання чотирьох номінантів на суддівські уряди Волинського воєводства. Останнім часом окремі дослідники схиляються до думки, що під час другого безкоролів'я відбулася остаточно емансипація шляхти Волині; сюди ж додають за принципом приєднання Київське й Брацлавське воєводства [20; 18; 7; 8]. Не викликає сумніву, що під час безкоролів'їв шляхта проявляла підвищену активність, висувуючи вимоги як можливі, так і завідомо неможливі до реалізації. Шляхті приписується не лише активний наступ на позиції князів (байдуже, що шляхта представлена переважно панським прошарком [39, с. 207]), не тільки спроби реалізації внутрішніх реформ, насамперед в судочинстві, але й вибір «свого» короля – Стефана Баторія. Щоправда Г. Літвін визнає факт гри князів, зокрема В.-К. Острозького «на обидва боки», яка виявилася і в значному представництві серед послів їх клієнтів і соратників [8, с. 478–479].

Між тим, сутність політики Стефана Баторія, яка об'єктивно сприяла посиленню позицій волинських князів у державі, не береться до уваги; вона реалізовувалася вже під час королювання. Не враховується, що задіяність князів у зовнішню політику Речі Посполитої мала значно більш предметний характер, ніж рядової шляхти. Більшість князів вважали основним регіональним суперником Порту та її васалів й виступали за кандидатів на престол, які були здатними виступати захисниками християнського світу, укладати відповідні союзи, забезпечити захищеність південно-східних воєводств країни, де вони мали основних фонд земельних володінь і підданих. Саме через це князі часто опинялися на боці претендентів з династії Габсбургів. Тим не менше, Т. Кемпа відзначає непряму підтримку кн. В.-К. Острозьким Стефана Баторія [57, с. 280]. До цього слід додати схильність князів, продемонстровану вже під час Люблінського сейму, займати невизначену позицію, в тому числі й під час безкоролів'їв, яка відкривала перед ними можливості маневру. Слід також враховувати позиції чільних представників князівської верстви під час боротьби претендентів за королівський престол в Речі Посполитій. Кн. В.-К. Острозький під час обох перших безкоролів'їв займався збиранням батьківських земель. Основним його опонентом виявився на цьому шляху серадзький воєвода Ольбрихт Ласький. На його підтримку розраховував дім Габсбургів, що не дозволяло київському воєводі чітко сформулювати свою позицію щодо кандидатів на польський престол [57, с. 229]. Волинський воєвода Богущ Корецький під час другого безкоролів'я часто хворів [65, с. 12–13], тому участі в публічному житті практично не брав. Загалом князівська верства на якийсь час виявилася

паралізованою, по-перше, з огляду на втрату частини своїх долублінських привілеїв, по-друге, через триваючі спроби реінкорпорації українських воєводств до Великого князівства Литовського.

Згодом князі, особливо ті, які зосередили в своїх руках величезні землеволодіння й продовжували їх концентрувати шляхом купівлі (Острозькі, Збараські), а також тримачі королівських староств (додамо Вишневецьких), відновили свій тиск на шляхетських загал й маніпулювали регіональним парламентаризмом. Сприяли цьому невирішені питання татарських нападів та козацької активності у межах лімітрофу та на волості. Впливові політики, які початково трактувалися як шляхетські трибуни, гаранті дотримання шляхетських прав у протистоянні з князями (Я. Замойський, С. Жулкевський, С. Конєцпольський та ін.), самі перейняли традиційні методи впливу на нобілітет. Королівський двір був зацікавлений в ухваленні регіональними сеймиками необхідних рішень. Лобістами їх просування виступали сенатори й надвірні урядники. Відтак сеймики перетворилися на арену протистояння між проурядовими й шляхетськими факціями (партіями). Центр був зацікавлений у перемозі перших і в деконсолідації їх опонентів. У таких умовах емансипація шляхти вступала в протиріччя між її бажанням створити шляхетсько-демократичну державу й стремлінням королівського двору розвивати уніфікаційні процеси в інкорпораційно-унійній федерації. Потужні проурядові факції, очолювані впливовими політиками й крупними землевласниками, домінували на київському, брацлавському й чернігівському сеймиках ще навіть у 1640-х рр. У Волинському воєводстві емансипація шляхти в основному завершилася на початку XVII ст., але наявний адміністративний інструментарій монарха та його оточення давав можливість добиватися відповідних сеймикових рішень, якщо не відразу, то протягом певного часу.

На елекційному сеймику, так само як і на передсеймовому, голосуванню передували вота. Порядок виступів залежав від існуючої ієрархії сенаторів та урядників. Безтитульним представникам шляхти (якщо вони бажали виступити) голос надавався згідно черговості. На елекційному сеймику луцького земського судді, який відбувся у березні 1580 р., спочатку виступив луцький біскуп Вікторин Вербицький. Потім волинський воєвода Андрій Вишневецький, який, правдоподібно, був директором сеймика, надав слово київському каштеляну Михайлові Мишці Варковському [22, с. 170].

Як працював механізм вибору й номінації земського урядника на цьому сеймику описав брацлавський воєвода О. Заславський у листі до свого батька, волинського воєводи Януша Заславського. У вересні 1623 р. він відвідав елекційний сеймик у Кременці, де обиралися кандидати на уряд земського підсудка. Присутність О. Заславського на сеймику не входила до його прямих обов'язків, але хтось, здається що батько, попросив його підтримати під час виборів волинського чашника Лаврентія Древинського. Олександр відзначив, що елекція відбулася злагоджено, бо «крески» (тобто голоси) кандидати «привезли з собою» – домовилися про підтримку й доставили шляхтичів-виборців скарбовими возами. Деструктивний вплив шляхти з Андруг (задньої і передньої), де проживало багато шляхти, був нівельований їх відсутністю на зібранні. Маршалком сеймика обрали кременецького земського суддю Самуеля Ледуховського. Кандидатуру Л. Древинського підтримали «вдумливі й зацні» члени факції (26 кресок), але цього виявилось замало, бо більшість факції зголосилася за іншого кандидата. Великі надії брацлавський воєвода покладав на кременецького земського писаря Олександра Болбаса Ростоцького, але той відмовився, реально оцінюючи свої шанси. Кандидатами стали неназваний за іменем Жабокрицький, Ян Гораїн, Ушак Куликовський (ймовірно Стефан Григорович) та Єронім Єловицький. Олександр гадав, що підсудком буде номінований або Я. Гораїн, або Ушак Куликовський, бо мають значну підтримку князів Збараських. Я. Гораїн на свій кошт (до 1 тис. флоринів) служив кн. Криштофу Збараському в посольстві до Османської імперії, не отримавши в знак подяки ні коштів, ні маєностей. К. Збараський обіцяв клопотати за нього за умови, якщо оберуть електом [47, с. 383–384]. Брацлавський воєвода не помилюся у своїх прогнозах – саме Я. Гораїн був номінований на уряд кременецького земського підсудка [16, л. 329–330].

Боротьба на виборні уряди впливала й на перебіг інших сеймиків. Зокрема, після смерті наприкінці грудня 1642 р. Криштофа Шимковича Шклінського розгорнулася боротьба за уряд луцького земського судді між луцьким земським підсудком А. Линевським і луцьким підкоморієм Григорієм Четвертинським для свого сина рациборського старости Захарія Четвертинського. Посередничав між ними канцлер Великого князівства Литовського А. С. Радзивілл. Йому вдалося досягти згоди між опонентами щодо зайняття уряду спочатку А. Линевським, а після його смерті З. Четвертинським. Однак все зруйнувалося після прибуття з Варшави сина Андрія Стефана, який повідомив про поширення

пліток партією Четвертинських про аріанське визнання Андрія. Останній, підігрітий вином, пішов до підкоморія додому для розмови. Там підсудок кинувся до зброї і лише брат Линевського запобіг скоєнню злочину. Після таких подій підкоморій відмовився від досягнутої згоди й вирішив боротися за уряд для сина. Одним з наслідків цього конфлікту стала робота передсеймового сеймика, яка розпочалася 2 січня 1643 р., затягнулася до 7 січня. Шляхта встигла обрати послів на сейм, але маршалок сеймика Вацлав Калусовський не встиг подати їх перелік до гродських книг перед продовженням сеймика. Того дня бл. 12 години дня зусиллями підкоморія та його прибічників, за свідченням місцевих сенаторів (волинського воєводи Адама Олександра Сангушка та луцького біскупа Анджея Гембіцького), брацлавського каштеляна Габрієля Стемпковського і чернігівського каштеляна Адама Киселя, сеймик був зірваний. Інструкцію на сеймику ухвалити не встигли. Посли, обрані раніше, на сейм не поїхали [63, s. 337–338; 60, s. 101, 102, 418].

Два наступні елекційні сеймики (в квітні 1643 й лютому 1644 рр.) завершилися безрезультатно. 27 квітня в Луцьку був скликаний черговий елекційний сеймик, головною ціллю якого декларувалося обрання луцького земського судді. Попри присутність на сеймику сенаторів (волинських воєводи А. О. Сангушка й каштеляна Миколая Єжи Чарторийського, брацлавського і чернігівського каштелянів), партія Г. Четвертинського заблокувала вибір судді кресками, не допустивши більшість шляхти до костелу. Обидві сторони прибули з прихильниками озброєні: підкоморій у супроводі роти кн. В.-Д. Заславського, підсудок за підтримки значного числа шляхти. Сенаторам вдалося умовити їх не заходити до костелу, що обов'язково привело б збройного конфлікту. Голосування перенесли на наступний елекційний сеймик [63, s. 357–358; 60, s. 102]. Черговий елекційний сеймик волинський воєвода скликав у лютому 1644 р. Судячи з контумацій, ініційованих в сеймовому суді волинським воєводою А. О. Сангушком 22 лютого 1645 р., цей сеймик завершився також безрезультатно [17, л. 223 об. – 225]. Лише навесні 1644 р. ворогуючі факції досягли домовленості. 5 березня елекційний сеймик обрав А. Линевського одним з кандидатів на посаду земського судді, а 5 квітня – Захарія Четвертинського на уряд земського підсудка [68, s. 91, 88]. Номінація обох на уряди переконає в тому, що не обійшлося без втручання короля й впливових регалістів у воєводстві: згаданих сенаторів й А. С. Радзивілла.

Обраний королем кандидат на сеймику складав присягу згідно з королівським привілеєм і 4-м розділом Волинського статуту. Для прикладу, 3 липня 1640 р. Ян Гораїн на реляційному сеймику в присутності трьох сенаторів, восьми земських урядників, одного князя й 22 шляхтичів та інших представників нобілітету присягнув на уряд кременецького земського судді й облятував відповідний королівський привілей до луцьких гродських книг [31, арк. 474 зв. – 475, 477–477 зв. 280]. Взагалі обсадження уряду кременецького земського судді цього разу супроводжувалося подвійною номінацією, що викликало тривалі правові колізії. 30 травня 1640 р. волинський воєвода А.О. Сангушко видав універсал про скликання елекційного сеймика в Кременці на 18 червня [31, арк. 273–273 зв.; 23, арк. 77 зв. – 78]. Серед обраних електів виявилися Я. Гораїн і Данило Єловицький. Обидва через два дні отримали у великій і меншій королівській канцелярії привілеї на бажаний уряд [44, к. 211–212 v.]. Я. Гораїн склав присягу, як вже зазначалося, на сеймику, а Д. Єловицький – у Кременці на земських роках. 19 липня останній маніфестував у Луцькому гроді, щоб до вирішення суперечки жодної елекції на уряд кременецького земського підсудка не відбувалося [32, арк. 491 зв. – 492]. 14 лютого 1641 р. сторони обмінялися протестаціями в Кременецькому гроді. При цьому Данило відзначив, що через сумнівність уряду судді сесії (роки) відкрити не можуть [24, арк. 138]. Д. Єловицький міг і не знати, що 8 лютого 1641 р. Владислав IV залишив чинним лише привілей Я. Гораїнові й повідомив про це урядникам і шляхті Кременецького повіту. Лише 30 березня ці королівські рішення були облятовані в Луцькому гроді [33, арк. 465–466, 467 468 зв.]. Данило з цим рішенням погодився, бо йому був обіцяний уряд кременецького підкоморія, який він зайняв у червні 1641 р. [68, s. 52]. Знову ж таки в умовах підтримки кандидатів значними шляхетськими угрупованнями суперечки за уряди могли бути вирішені лише за допомогою компромісу.

Принагідно слід відзначити, що шляхетська демократія працювала лише на етапі виборів кандидатів, обмежуючи таким чином маневр зацікавлених у номінації певної особи на уряд. Подібні маневри набували часами масштабного розмаху. Це, зокрема, окреслено в листі від 21 серпня 1618 р. короля Сигізмунда III до кн. Я. Острозького. Зазначаючи, що луцький біскуп, коронний підканцлер Анджей Липський та київський біскуп Криштоф Казимірський (обидва чи останній іменем кн. Я. Острозького) просили його призначити на володимирське земське суддівство католика,

монарх обіцяв князю це прохання задовольнити, але після подання йому 4-х кандидатів на уряд [53, к. 92, 92 v.].

Право участі в елекційному сеймику мали лише осілі у відповідному повіті шляхтичі. Про наявність подібних порушень свідчить вимога інструкції на конвокаційний сейм 1632 р., щоб у виборах підкоморія, земських судді, підсудка й писаря у Володимирському повіті брали участь лише його «добре осілі обивателі» [1, с. 198].

Хронологічно третім після передсеймового та елекційного сеймиків виник депутатський сеймик. Підставою виникнення цього сеймика стало впровадження Коронного трибуналу як вищої судової інстанції в 1578 р. Для Київського, Волинського і Брацлавського воєводств засновувався окремий Луцький трибунал. Шляхта Волинського воєводства на сеймику мала обрати для цього трибуналу 5 суддів [69, s. 411]. Перший депутатський сеймик відбувся 16 вересня 1578 р. На ньому короля Стефана Баторія представляв стольник Великого князівства Литовського Олександр Фрідріхович Пронський. Суддями були обрані Григорій Гулевич, Іван Чаплич Шпановський, Ярофій Гостський, Федір Чаплич Шпановський і Дмитро Козика [13, с. 36–37]. Луцький трибунал працював лише одну сесію. Шляхта не отримала реальної судової юрисдикції, на відміну від коронної: зберігся вирішальний вплив на судочинство князів, насамперед Острозьких і Збаразьких.

Після періоду невизначеності у 1589 р. сейм ухвалив конституцію «Trybunał Wołyńskiego i Braclawskiego woiewodztw», яка приєднувала ці воєводства до Коронного трибуналу. Конституція наказувала проводити депутатські сеймики по чергові – в Луцьку, Володимирі й Кременці [70, s. 120–125]. Кожний повіт міг обрати двох суддів, що створювало для Волинського воєводства значні переваги в Трибуналі – їх представництво в шість суддів викликало в наступні роки незадоволення коронної шляхти. Зокрема, прошовицький сеймик Краківського воєводства в 1624 р. пропонував скоротити число волинських суддів з 6-ти до 2-х [40, арк. 32–33].

Депутатський сеймик скликався посадовими особами воєводства; якщо не обирали депутатів, то скликався повторно, але вже за королівським універсалом. Депутатом на трибунал міг бути обраний кожний присутній на сеймику шляхтич, що не мав справи в трибуналі і не був одночасно сеймовим послом. Депутати до трибуналу обиралися більшістю голосів [67, s. 133]. Та сама особа могла претендувати на повторне обрання лише через чотири роки [2, с. 281].

Перше обрання депутатів до Коронного трибуналу мало місце 9 вересня 1589 р. у Луцьку. Тоді присутня шляхта обрала депутатами: з Луцького повіту – луцького старосту Олександра Пронського і кн. Юрія Чорторийського, з Володимирського – Дем'яна Гулевича та Михайла Загорівського, з Кременецького – місцевого підкоморія Адама Боговита Козерадського і Януша Жабокрицького. Зібрана на сеймику шляхта визнала, що луцький земський писар Михайло Коритенський із-за стану здоров'я прибути на трибунал не зможе, тому в заміну йому визначила кременецького земського суддю Макара Ледуховського [36, арк. 580–581].

Наступного, 1590, року, як і передбачала конституція, депутатський сеймик відбувся у Володимирі. Тут присутня шляхта обрала депутатами: з Луцького повіту – волинського каштеляна Михайла Мишку Варковського, луцького підкоморія Яна Харлинського, з Володимирського – володимирського войського Василя Гулевича та Михайла Линецького, з Кременецького – королівського секретаря Матвія Малинського й Адама Боговита Козерадського. Так само на заміну М. Коритенському обрали М. Ледуховського, який справи має вписати «руським письмом» до книг Волинського й Брацлавського воєводств [37, арк. 492 зв.–493 зв.]. Таким чином послідовність проведення депутатських сеймиків у Луцьку, Володимирі й Кременці витримувалася.

З точки зору шляхти депутатський сеймик мав навіть більш важливе значення, ніж передсеймовий. Можливість впливу на судочинство в Коронному трибуналі в дійсності була малореальною, оскільки воно здійснювалося депутатами з різних воєводств, але бажаною, з огляду на існування численних невіршених місцевими судами конфліктів між представниками волинського нобілітету. Боротьба за «своїх» кандидатів між факціями йшла запекла, їх лідери не гребували ні купівлею голосів, ні мобілізацією прихильників. Саме на депутатських сеймиках шляхта найбільш ретельно підходила до наявності осілості чи перебування кандидата на «рукодайнній» службі. Особливо гостро боротьба з «рукодайнними» слугами йшла на депутатських сеймиках між рокошем М. Зебжидовського до смерті кн. Я. Острозького. 12 вересня 1616 р., в день проходження депутатського сеймика в Луцьку, волинський воєвода кн. Я. Заславський видав атестацію, що він виступає за те, щоб жоден неосілий чи «рукодайнний» слуга не мав можливості обиратися на депутатство. Причиною цієї атестації стало

обрання депутатом волинського мечника Яна Бондзинського, який давно служив дому Острозьких й мав певну маєтність від волинських воєводичів (Адама Костянтина і Януша Павла). Однак вирішення проблеми він переадресовував кн. Я. Острозькому, який мав встановити відповідність / невідповідність кандидата [43, s. 75–76].

Депутатські сеймики найраніше почали виходити з-під впливу князів. Брацлавський воєвода кн. О. Заславський, будучи учасником депутатського сеймика у Володимирі в 1617 р., інформував про його перебіг краківського каштеляна кн. Я. Острозького та свого батька волинського воєводу Януша. Він відзначив, що вже не пам'ятає такий «конкурс» шляхти у Володимирі. «Як за маткою бджоли, так за паном Бабинським «Пугачем» (ймовірно, Василем) все Погориння (басейн Горині) до Володимира стало, звідки раніше рідко хто їздив». Маючи завдання підтримувати певних кандидатів, Заславський наголосив, що його реалізація наштотувалася на позицію більшості учасників сеймика про не допуск до голосування слуг краківського каштеляна. Якщо ще промову близького до кн. Я. Острозького волинського воєводи шляхта вислухала без претензій, то виступ володимирського вїта Юрія Будзишевського переривала звинуваченнями його в неосілості. І лише після наведення аргументів з боку прибічників краківського каштеляна, його вота на сеймику шляхта дослухала, але підтримати на суддівство категорично не хотіла. Брацлавський воєвода назвав найбільш активних прихильників каштеляна, що допомагали йому «просувати» відповідні кандидатури: володимирський земський суддя Юрій Овлочимський, кн. Юрій Пузина. Учасники сеймика голосували за допомогою кресок (ліній-подряпин) на стінах костелу. О. Заславський назвав обраних депутатами до Коронного трибуналу: з Володимирського повіту – кн. Адам Олександр Сангушко (61 креска) й Юрій Гулевич (56 голосів), незабаром луцький підкоморій, з Луцького – волинський хорунжий Олександр Хрінницький (71 креска) та Адам Рудецький (52 голоси), з Кременецького – кременецький земський суддя Самуель Ледуховський (53 крески) і Прокіп Гостський (64 голоси). Виходячи з результатів голосування, можна ствердити, що учасників сеймика налічувалося 80–90 осіб. Серед них не виявилось жодної пріоритетної фігури, підтримуваної кн. Я. Острозьким. Останній, правдоподібно, віддавав перевагу володимирському підстарості Михайлу Павловичу (48 кресок), волинському чашнику Лаврентію Древинському (15 голосів), майбутньому володимирському земському судді Янові Заленському (22 крески); хто був ще серед його креатур достеменно невідомо. Брацлавський воєвода заспокоював патрона, пишучи, що з чотирма з шести депутатів «можна працювати» [45, s. 294–296, 303–304]. Проте провал кн. Я. Острозького і його угруповання у воєводстві був до цього часу нечуваним; шляхта тимчасово тріумфувала, не усвідомлюючи, що князівський диктат поступово витісняється боротьбою між сеймиковими факціями, якими згодом доволі успішно будуть маніпулювати король, магнати, шляхетські трибуни.

Послаблення впливу краківського каштеляна на шляхетську «братію» зафіксував наступний депутатський сеймик, що відбувся 10 вересня 1618 р. у Кременці. Краківський каштелян подав від себе двох кандидатів, але вони не були номіновані, як повідомляв О. Заславський. Однак ситуацію врятувала зміна тактики виборів кандидатів. Серед останніх виявилися і волинський воєвода Януш, і брацлавський – Олександр. За першого проголосували всі бл. 85 присутніх на сеймику шляхтичів (знову адресант наголосив на «конкурсі» шляхти, якого давно в Кременці не було). Олександра не підтримало буквально декілька з них. Депутатами також шляхта обрала: кн. Корецького (або Самійло, або Ян-Кароль, понад 80 кресок), луцького підкоморія Яна Харленського (69 голосів; виступав на сеймику), луцького підчашія Войцеха Станішевського (58 кресок), кн. Олександра Пузину (50 голосів). Кожен з учасників сеймика подавав шість своїх кандидатів, а після завершення голосування маршалок і визначені особи підраховували число кресок за кожного з кандидатів [45, s. 547–549]. Як бачимо, серед депутатів знову домінували представники князівських родин й послідовні регалісти (Я. Харленський, В. Станішевський).

Депутатський сеймик також розглядав питання й підтверджував (або ні) шляхетство особи, яке піддавалося сумніву. Це мало значення для подальшого судового розгляду на Коронному трибуналі. Так, 12 лютого 1622 р. волинський депутатський сеймик підтвердив шляхетське походження Григорія Уездецького. На потвердження свого благородного походження Григорій поставив перед учасниками сеймика шість родичів, у шляхетстві яких сумніву не було. Під атестацією сеймика підписалося 34 шляхтичі. Атестація стала аргументом для Григорія в контексті його виправдання від не з'явлення на посполите рушення у зв'язку з Хотинською війною з огляду на хворобу [27, арк. 265–268 зв.].

Шляхта, зібрана на депутатському сеймику, могла відправляти до короля послів, укладаючи для них інструкцію. Подібну інструкцію отримали 9 вересня 1613 р. волинський чашник Лаврин Древинський, кременецький земський писар Самуель Ледуховський, кн. Стефан Сокольський, Петро Стемпковський. Вони мали поставити перед королем питання про часті побори у зв'язку з московською експедицією (сім за останні чотири роки), але при цьому затримку зарплатні для жовнірів за останні півтора року. Також шляхта наказувала послам порушити питання про отримання королівського привілею на володимирське владцтво Еліашем Мороховським, який не мав осілості у воеводстві. Посли отримали від короля Сигізмунда III респонс (відповідь), в якому від імені короля пояснювалася логіка ухвалених рішень з покликанням на згоду Сенату й Посольської ізби [54, s. 55–60].

Перші місця під час проведення сеймиків займали урядники; останні – безземельна залежна від магнатів шляхта – голота [59, s. 42]. У 1690 р. голота втратила право голосу на сеймиках. Клієнти не мали права сідати на лавки, а стояли біля своїх патронів [61, s. 80; 66, s. 144]. Шляхті заборонялося на засідання сеймиків приносити вогнепальну зброю, але бійки все-одно траплялися [59, s. 42, 60, 63].

Проведення господарських сеймиків стало регулярним після того, як частина фіскальних функцій була перерозподілена на користь місцевих шляхетських зібрань. Найчастіше на таких сеймиках заслуховували звіти поборців, затверджували їх, а самим поборцям видавали асекурації (посвідки).

Крім сеймиків, могли скликатися й з'їзди. Вони проводилися шляхтою під час королівських безкоролів'їв, рокошів, у разі серйозної внутрішньої чи зовнішньої загрози. Смерть монарха супроводжувалася виданням гнєзненським арцибіскупом і примасом Речі Посполитої універсалу про скликання шляхетських зібрань. Організацією роботи такого екстраординарного сеймика в Луцьку видав волинський воевода. На з'їзді представники нобілітету створювали конфедерацію, обирали каптурових суддів (бо всі суди королівської юрисдикції припиняли своє функціонування), визначили обсяг їх компетенції. Керував роботою зібрання маршалок. Робота такого з'їзду з огляду на масштаб завдань тривала від декількох днів до тижня. Каптурова постанова з'їзду облятувалася до гродських книг, возним публікувалася перед кафедральним костелом; обрані каптурові судді складали присягу при старості в костелі [1, с. 162–181]. Після постанови про каптур, сеймик обирав послів на конвокаційний сейм (6-х, як зазвичай) і укладав для них інструкцію [1, с. 180–200]. Так само мав місце з'їзд переделекційний, який тривав з 15 до 21 серпня 1632 р. Підсумковий документ сеймика йменувався «лявда» й, крім пропозиції всій шляхті прибути на елекцію майбутнього монарха, пропонував унормувати порядок урядників на сеймику, оскільки його недосконалість затримувала сеймикові наради [1, с. 200–202].

Загалом діяльність сеймиків відіграла важливу роль у формуванні політичної культури української шляхти, сприяла формуванню почуття своїх регіональних інтересів. Сеймики не лише сприяли процесу емансипації шляхти, але й вплинули на виникнення відповідних інституцій в інших станів Речі Посполитої. Безперечним є вплив шляхетських сеймиків на виникнення військових конфедерацій, створюваних жовнірами у випадку невиплати зарплати та необхідності пред'явлення консолідованих вимог перед адміністрацією Речі Посполитої. Не без взорування на земський сеймик, насамперед передсеймовий, відбулося становлення козацької ради. До сеймикового інструментарію вдавалися міські ради, ухвалюючи лявди або постанови.

Сеймик Волинського воеводства займає особливе місце в дослідженнях з парламентаризму Речі Посполитої. Це єдиний сеймик інкорпорованих на Люблінській унії 1569 р. до Корони воеводств, що має відносно достатнє джерельне забезпечення. Останнє дозволяє простежити еволюцію цих воеводств в Польсько-Литовській державі, прослідкувати як змінювалося волинське право (інакше Волинський статут), як поступово відбувалася полонізація різних сфер життя української шляхти, а руська мова формально залишаючись діловодною все більше витіснялася з інституцій шляхетського самоврядування польською. Волинський сеймик протягом всього досліджуваного періоду знаходився в епіцентрі міжконфесійного протистояння. У жодному воеводстві не спостерігалось таке переплетіння християнських конфесій: католицизм, православ'я, уніатство, різні течії протестантизму. З огляду на це, волинська шляхта на сеймиках виробила алгоритм взаємодії між шляхтичами різних конфесій, коли шляхом компромісу формувалися посольства на сейм, депутатські представництва на трибуналі, обиралися виборні земські урядники. Шлях до компромісу лежав через численні конфліктні ситуації, які демонстрували відсутність домінації окремої групи осіб.

Волинський сеймик досліджуваного періоду продемонстрував еволюцію від здомінованої через князів інституції до повноцінного органу шляхетського самоврядування. До 1620-х рр. князі намагалися тримати під контролем перебіг подій на шляхетських з'їздах Волині. Часами цей контроль підважувався прорегалістично орієнтованими групами шляхти, які орієнтувалися на близьких до короля центральних урядників, наприклад Яна Замойського. Ситуація почала змінюватися після рокошу Зебжидовського, коли шляхетські угруповання поступово стали повноцінним суб'єктом волинського сеймика, сформувалися повноцінні факції, які в протистоянні між собою визначали позицію воєводства на сеймах, відношення до ухвалених податків, Саме головне – волинський сеймик поступово перетворювався в шляхетський з'їзд, який, зберігаючи свої особливі риси, виявляв бажання виступати лідером, зразком для інших українських воєводств: Київського, Брацлавського і Чернігівського.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киев, 1861. Ч. II. Т. 1: Постановления дворянских провинциальных сеймов в Юго-Западной России. LXIV+530 с.
2. Вінниченко О. Депутати Коронного трибуналу 1632–1647 років. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2009. Вип. 44. С. 279–329.
3. Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях [в] Крикун М. *Воєводства Правобережної України. у XVI–XVIII століттях. Статті і матеріали*. Львів, 2012. С. 589–664.
4. Крикун М. Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року. [в] Крикун М. *Воєводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях. Статті і матеріали*. Львів, 2012. С. 189–222.
5. Кулаковський П. Інструкція сеймику Чернігівського воєводства 1646 року. *Україна модерна*. 2001. Ч. 6. С. 113–138.
6. Лапко И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI века. Литовско-русский повет и его сеймик. Юрьев, 1911. 834 с.
7. Літвін Г. Київщина, Волинь і Брацлавщина у боротьбі угруповань під час другого безкоролів'я у 1574–1576 рр. [в] Літвін Г. *Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648)*. Київ, 2016. С. 437–454.
8. Літвін Г. Представники Київщини, Волині та Брацлавщини на сеймах за доби Стефана Баторія [в] Літвін Г. *Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648)*. Київ, 2016. С. 455–491.
9. Максимейко Н. Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 года. Приложения. Харьков, 1902. 205 с.
10. Михайловський В. Бібліографія парламентаризму на українських землях до 1648 року: Польське королівство, Велике князівство Литовське, Річ Посполита. Київ, 2018. 192 с.
11. Пам'ятки. Архів Української Церкви. Київ, 2001. Т. 3: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. Вип. 1 / Опр. М. Довбищенко. 464 с.
12. Поліщук В. «Сейми Волинської землі» як публічний простір регіонального судочинства наприкінці XV – друга третина XVI століття. *Крізь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя*. Львів, 2012. С. 127–150.
13. Попов Г.Л. Луцький трибунал 1578 р. *Праці Комісії для вивчення західноруського та українського права*. Київ, 1925. Вип. 1. С. 32–58.
14. «Прикладом своїх предків...». Історія парламентаризму на українських землях в 1386–1648 роках. Польське королівство тв. Річ Посполита / В. Михайловський, О. Вінниченко, І. Тесленко, П. Кулаковський. Київ, 2018. 384 с.
15. Российский государственный архив древних актов (г. Москва) (РГАДА). Ф. 389: Литовская метрика. Оп. 1. Д. 49.
16. РГАДА. Ф. 389: Литовская метрика. Оп. 1. Д. 209.
17. РГАДА. Ф. 389: Литовская метрика. Оп. 1. Д. 214.
18. Старченко Н. Актові книги як джерело до історії Великого безкоролів'я на Волині (1572–1576 рр.). *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Київ, 2009. Т. 19(1). С. 215–232.
19. Старченко Н. «Постерегаючи прав, волностей и свобод наших»: боротьба за домінування на волинському сеймику 1593 року. *Theatrum humanae vitae. Студії на пошану Наталі Яковенко*. Київ, 2012. С. 259–276.
20. Старченко Н. Проблематика сеймиків Волинського воєводства під час Великого безкоролів'я (1572–1576 рр.). *Парламентція структури ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск–Наваградак, 23–24 лістапада 2007 г.)*. Мінск, 2008. С. 110–126.
21. Статут Великого князства Литовского 1566 года. *Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских*. Москва, 1855. Вип. 23.
22. Стратегії та ритуали конфлікту: шляхетський соціум Волині зламу XVI і XVII ст. Джерела та інтерпретації / Опр. Н. Старченко. Київ, 2020. 615 с.
23. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). Ф. 21: Кременецький городський суд. Оп. 1. Спр. 108.
24. ЦДІАК України. Ф. 21: Кременецький городський суд. Оп. 1. Спр. 110.
25. ЦДІАК України. Ф. 21: Кременецький городський суд. Оп. 1. Спр. 113.

26. ЦДІАК України. Ф. 21: Кременецький гродський суд. Оп. 1. Спр. 128.
27. ЦДІАК України. Ф. 25: Луцький гродський суд. Оп. 1. Спр. 191.
28. ЦДІАК України. Ф. 25: Луцький гродський суд. Оп. 1. Спр. 192.
29. ЦДІАК України. Ф. 25: Луцький гродський суд. Оп. 1. Спр. 196.
30. ЦДІАК України. Ф. 25: Луцький гродський суд. Оп. 1. Спр. 210.
31. ЦДІАК України. Ф. 25: Луцький гродський суд. Оп. 1. Спр. 221.
32. ЦДІАК України. Ф. 25: Луцький гродський суд. Оп. 1. Спр. 222.
33. ЦДІАК України. Ф. 25: Луцький гродський суд. Оп. 1. Спр. 225.
34. ЦДІАК України. Ф. 25: Луцький гродський суд. Оп. 1. Спр. 227.
35. ЦДІАК України. Ф. 25: Луцький гродський суд. Оп. 1. Спр. 230.
36. ЦДІАК України. Ф. 28: Володимирський гродський суд. Оп. 1. Спр. 22.
37. ЦДІАК України. Ф. 28: Володимирський гродський суд. Оп. 1. Спр. 23.
38. ЦДІАК України. Ф. 28: Володимирський гродський суд. Оп. 1. Спр. 60.
39. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ, 2008. 472 с.
40. Akta sejmikowe województwa krakowskiego. Wrocław ; Kraków, 1955. T. II: 1621–1660 / Opr. A.Przyboś. 376 s.
41. Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa). Archiwum Zamoyskich. Sygn. 237. No 26.
42. Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa). Archiwum Zamoyskich. Sygn. 237. No 31.
43. Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa). Archiwum Zamoyskich. Sygn. 2876: 1546–1672 i b. d.
44. Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa). Metryka koronna. Sygn. 186.
45. Archiwum Narodowy w Krakowie. Archiwum Sanguszków. Sygn. 75. T. 1: Listy x. Alexandra z Ostroga Zasławskiego, wojewody braclawskiego 1616–1618.
46. Archiwum Narodowy w Krakowie. Archiwum Sanguszków. Sygn. 75. T. 2: Listy x. Alexandra z Ostroga Zasławskiego, wojewody braclawskiego 1621–1622.
47. Archiwum Narodowy w Krakowie. Archiwum Sanguszków. Sygn. 75. T. 3: Listy x. Alexandra z Ostroga Zasławskiego, wojewody braclawskiego 1623.
48. Archiwum Narodowy w Krakowie. Archiwum Sanguszków. Sygn. 75. T. 4: Listy x. Alexandra z Ostroga Zasławskiego, wojewody braclawskiego 1625–1628.
49. Biblioteka Czartoryskich. Dział rękopisów. Sygn. 436: Miscellanea historyczno-literackie do dziejów w XVII wieku.
50. Biblioteka Czartoryskich. Dział rękopisów. Sygn. 2732: Kopiarusz listów z lat 1640–1643.
51. Biblioteka Narodowa w Warszawie. Dział rękopisów. Biblioteka Ordynacji Zamoyskich. Sygn. 1809.
52. Biblioteka Ossolińskich. Dział rękopisów. Sygn. 1926: Miscellanea historyczne z lat 1586–1654.
53. Biblioteka Ossolińskich. Dział rękopisów. Sygn. 2280: Kopiarusz akt Zygmunta Augusta.
54. Biblioteka PAN w Kórniku. Dział rękopisów. Sygn. 325: Akta do dziejów Polski za Zygmunta III, od 1605 do 1623.
55. Czaplinski W. Wybór posła w dawnej Polsce [w] *Czapliński W. Dawne czasy. Opowiadania i szkice historyczne z XVII wieku*. Wrocław, 1957. S. 215–234.
56. Kancelaria koronna a Sejm walny. Instructuarium / Opr. W. Krawczuk, Warszawa, 1995. 102 s.
57. Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (1526–1608). Przywódca społeczności prawosławnej W Rzeczypospolitej. Toruń, 2024. 1013 s.
58. Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego / Opr. A. Biedrzycka. Kraków, 2005. 775 s.
59. Kriegseisen W. Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku. Warszawa, 1991. 294 s.
60. Mazur K. W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648. Warszawa, 2006. 465 s.
61. Pawiński A. Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków kujawskich. Warszawa, 1978. 560 s.
62. Płaza S. Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632). Warszawa; Kraków, 1984. 162 s.
63. Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. Warszawa, 1980. T. 2: 1637–1646. 556 s.
64. Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. Warszawa, 1980. T. 3: 1647–1656. 614 s.
65. Sprawy wojenne Stefana Batorego: dyjaryjusze, relacje, listy i akta z lat 1576–1586 / Opr. x. I. Polkowski. Kraków, 1887. 432 s.
66. Śladkowski W. Skład społeczny, wyznaniowy i ideologia sejmika lubelskiego w latach 1572–1648. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F: Nauki filozoficzne i humanistyczne*. 1960. Vol. XII. S. 129–158.
67. Średniowski S. Organizacja sejmiku halickiego. *Studia nad historią prawa polskiego*. 1938. T. XVI. Zesz. 3. S. 1–166.
68. Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy / Opr. M. Wolski. Kórnik, 2007. 94 s.
69. Volumina Constitutionum. Warszawa, 2005. T. II: 1550–1609. Vol. 1: 1550–1585 / Opr. S. Grodzicki, I. Dwornicka, W. Uruszczak. 516 s.
70. Volumina Constitutionum. Warszawa, 2008. T. II: 1550–1609. Vol. 2: 1587–1609 / Opr. S. Grodzicki. 450 s.
71. Volumina Constitutionum. Warszawa, 2015. T. IV: 1641–1668. Vol. 1: 1641–1658 / Opr. S. Grodzicki, M. Kwiecień, K. Fokt. 498 s.
72. Źródła dziejowe. Warszawa, 1877. T. IV: Początki panowania w Polsce Stefana Batorego, 1575–1577 r. Listy, uniwersały, instrukcje / Wyd. A. Pawiński. 292 s.

References:

1. Czapliński Władysław, Wybór posła w dawnej Polsce [w] Czapliński Władysław, *Dawne czasy. Opowiadania i szkice historyczne z XVII wieku*, Wrocław, 1957, s.215–234 [In Polish].
2. *Kancelaria koronna a Sejm walny. Instructuarium*, opr. W. Krawczuk, Warszawa, 1995 [In Polish].
3. Kempa T. Konstany Wasyl Ostrogski (1526–1608). Przywódca społeczności prawosławnej W Rzeczypospolitej. Toruń, 2024 [In Polish].
4. *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, opr. A. Biedrzycka, Kraków, 2005 [In Polish, Latin].
5. Kriegseisen Wojciech, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa, 1991 [In Polish].
6. Krykun Mykola, Zemski uriady na ukraińskiykh zemliakh u XV–XVIII stolittiakh [v] Krykun Mykola, *Voievodstva Pravoberezhnoi Ukrainy u XVI–XVIII stolittiakh. Statti i materialy*, Lviv, 2012, c. 589–664 [In Ukrainian].
7. Krykun Mykola, Instruktisiia seimyyku Volynskoho voievodstva 1595 roku [v] Krykun Mykola, *Voievodstva Pravoberezhnoi Ukrainy u XVI–XVIII stolittiakh. Statti i materialy*, Lviv, 2012, c. 189–222 [In Ukrainian].
8. Kulakovskiy Petro, Instruktisiia seimyyku Chernihivskoho voievodstva 1646 roku. *Ukraina moderna*, ch. 6 (2001) 113–138 [In Ukrainian].
9. Lappo Ivan, *Velikoe Knyazhestvo Litovskoe vo vtoroy polovine XVI stoletiya. Litovsko-russkij povet i ego sejmik*. Yur'ev, 1911 [In Russian].
10. Litvin H. Kyivshchyna, Volyn i Bratslavshchyna u borotbi uhrupuvan pid chas druho bezkoroliv'ia u 1574–1576 rr. [v] Litvin H. *Shliakhta Kyivshchyny, Volyni ta Bratslavshchyny (1569–1648)*. Kyiv, 2016. S. 437–454 [In Ukrainian].
11. Litvin H. Predstavnyky Kyivshchyny, Volyni ta Bratslavshchyny na seimakh za doby Stefana Batoriia [v] Litvin H. *Shliakhta Kyivshchyny, Volyni ta Bratslavshchyny (1569–1648)*. Kyiv, 2016. S. 455–491 [In Ukrainian].
12. Maksimejko Nikolaj, *Sejmy litovsko-russkogo gosudarstva do Lyublińskiej unii 1569 g.*, Khar'kov, 1902 [In Russian].
13. Mazur Karol, *W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648*, Warszawa, 2006 [In Polish].
14. Mykhailovskiy V. *Bibliohrafiia parlamentaryzmu na ukraińskiykh zemliakh do 1648 roku: Polske korolivstvo, Velyke kniazivstvo Lytovske, Rich Pospolyta*. Kyiv, 2018 [In Ukrainian].
15. Polishchuk Volodymyr, «Sejmy Volynskoi zemli» yak publichnyi prostir rehionalnoho sudochynstva naprykintsi XV – druga tretyna XVI stolittia. *Kriz stolittia. Studii na poshanu Mykoly Krykuna z nahody 80-richchia*, Lviv, 2012, s. 127–150 [In Ukrainian].
16. Popov Hryhoriy, Lutskiy trybunal 1578 r. *Pratsi Komisii dlia vyuchuvannia zakhidnoruskoho ta vkrainskoho prava*, vyp. 1 (1925) 32–58 [In Ukrainian].
17. «Prykladom svoikh predkiv...». *Istoriia parlamentaryzmu na ukraińskiykh zemliakh v 1386–1648 rokakh. Polske korolivstvo ta. Rich Pospolyta / V. Mykhailovskiy, O. Vinnychenko, I. Teslenko, P. Kulakovskiy*. Kyiv, 2018 [In Ukrainian].
18. Pawiński Adolf, *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków kujawskich*, Warszawa, 1978 [In Polish].
19. Płaza Stanisław, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa; Kraków, 1984 [In Polish].
20. Starchenko N. Aktovi knyhy yak dzherelo do istorii Velykoho bezkorolivia na Volyni (1572–1576 rr.). *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv*. Kyiv, 2009. T. 19(1). S. 215–232 [In Ukrainian].
21. Starchenko Natalia, «Posterehaiuchy prav, volnosti y svobod nashykh»: borotba za dominuvannia na volynskomu seimyyku 1593 roku. *Theatrum humanae vitae. Studii na poshanu Natali Yakovenko*, Kyiv, 2012. S. 259–276 [In Ukrainian].
22. Starchenko N. Problematyka seimyykiv Volynskoho voievodstva pid chas Velykoho bezkoroliv'ia (1572–1576 rr.). *Parlamenttskiia struktury y ladi y systemie dziarzhaynaha kiravannia Vialikaha kniastva Litoyskaha i Rechy Paspalitai u XV–XVIII stahodddziakh. Materialy mizhnarodnai navukovai kanfierentsyi (Minsk–Navahradak, 23–24 listapada 2007 h.)*. Minsk, 2008. S. 110–126 [In Ukrainian].
23. *Stratehii ta rytualy konfliktu: shliakhetskiy sotsium Volyni zlamu XVI i XVII st. Dzherela ta interpretatsii*, opr. N. Starchenko, Kyiv, 2020 [In Ukrainian].
24. Śladkowski Wiesław, Skład społeczny, wyznaniowy i ideologia sejmika lubelskiego w latach 1572–1648. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F: Nauki filozoficzne i humanistyczne*, vol. XII (1960). S. 129–158 [In Polish].
25. Średniowski Stanisław, Organizacja sejmiku halickiego. *Studia nad historią prawa polskiego*, vol. XVI, zes. 3 (1938). S. 1–166 [In Polish].
26. *Urzednicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, opr. M. Wolski, Kórnik, 2007 [In Polish].
27. Vinnychenko Oleksiy, Deputaty Koronnoho trybunalu 1632–1647 rokov. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*. Vyp. 44 (2009). S. 279–329 [In Ukrainian].
28. Yakovenko N. Ukrainska shliakhta z kintsia XIV do seredyiny XVII stolittia. Volyn i Tsentralna Ukraina. Kyiv, 2008. 472 s. [In Ukrainian].